

„MIT RÁNKHAGYTA A SZÁZADOK...”
A Herman Ottó Múzeum régészeti állandó kiállításának megnyitó beszéde

MAKKAI JÁNOS

Egy évezredig volt egy Borsod megyénk, amelynek területe akkor, amikor az ország végzetesen megcsonkult, Abaúj és Zemplén részeivel megnövekedett, és így ma a haza egész északkeleti fertályát jelenti. Valóban olyan távoli és válságokkal terhes sarka volt ez az országnak? Már egy futólagos szemle is elárulja, hogy ez az északkeleti sarok soha nem volt elmaradott térség. Az őstörténelem hajnalán itt készültek azok a gyönyörű bársonyházi szakócák, amelyekkel *párbajozva* Herman Ottó először bizonyította be, hogy az őskőkori ember a Kárpát-medencében is élt. Majd hatezer évvel ezelőtt a bükki barlangokban formázták Európa legfinomabb agyagedényeit. E tájról ismerjük Közép-Európa legkorábbi aranyleleteit. Árpád itt lépett a mai haza területére, és Ond, Ketel, meg Tarcal, három jó vitéz *egy jó magas hegynek*, a Tarcalnak *a csúcsán*, *magnum aldumas fecerunt*, hozták az első áldozatot az új hazában. A boldvai kolostorban írták 1192–1195 között a Halotti Beszéd és Könyörgést. Károlyi Gáspár 1590 júliusában Vizsolyban jelentette meg az első és teljes magyar nyelvű Szentírást. Itt épült az első vashámor, Széphalmon készült az első magyar nyelvű Hamlet 1790-ben. Így aligha véletlen, hogy Kassán épült az első magyar nyelvű Hamlet 1790-ben, de az sem, hogy 1705-től 1710-ig Felső-Magyarországon írták az első rendes hazai hírlapot, a kuruc *Mercurius Veridicus ex Hungaria-t*. Ónodon került sor 1707-ben a Habsburgok első trónfosztására, és Monokon született az első magyar felelős pénzügyminiszter, majd kormányzó-elnök. Ennyiből is világos: Borsod-Abaúj-Zemplén nem a magyar világ vége!

Ezzel szemben a borsodi múzeum nem tartozott a legelsőkhöz közé, mert csak 1899-ben alakult. Régészei az ország színvonalára emelték a gyűjtést és az ásatást, közöttük Gálfy Ignác, Komáromy József, Leszih Andor, Losonczy István, Marjalaki Kiss Lajos, Megay Géza, az élők közül Gábor Judit, Kalicz Nándor, Kemenczei Tibor és Kemenczeiné Végh Katalin. Az ő, és utódaik munkája az, ami e kiállításon látható, és amit most röviden a figyelmükbe szeretnénk ajánlani.

A százezer évnyi őskőkori megyei leleteinek lényege, hogy a Bükk barlangjai meghatározóak voltak. Itt folytak a legelső ásatások, és a Szeleta anyaga európai jelentőségű csoport elnevezését adta. Ezt a kiállítás néhány ritka korabeli felvétellel is bizonyítja.

A következő újkőkornál a látogató nemcsak a csodaszép bükki edényekben gyönyörködhet, hanem látja ennek a távoli, de életformájában a közelmúlt paraszti életével mégis rokon világnak a mindennapjait, az egyszerű, de a hideg ellen biztonságot nyújtó, a létfenntartó munkáknak helyet adó házat, a kismesterségeket, ékszereket, edényeket, amelyek nemcsak a barlangokból, hanem Borsodról, Miskolcra, Felsővadászról, Mezőkeresztesről és máshonnan is előkerültek.

Világhírű leletek mutatják be a rézkort: ember alakú halotti urnák, amelyek

először Centerben kerültek elő, majd azóta a közeli Szentsimonból, valamint a szlovákiai Méhiből és Sajógömörrel továbbiak társultak hozzájuk. A hamvakat rejtő urnák gömri csoportosulása egyelőre tudományos rejtély. Lehet, hogy ez a hármasság két istenanya és az istenfiú ábrázolása, vagy a szent családé (mindkettőt ismeri az ősi égei mitológia). E szenzációs leletek hatásosan figyelmeztetik a belépő látogatót nemcsak a rendkívüliségükre, hanem a kiállítás jellegére is: a korszakokból nem mindent, hanem a lényegét mutatni be.

Egész sereg lelet tanúskodik arról, hogy a bronzkor ezer évének kutatása sem tétlenkedett. Lakódombok tucatjai találhatóak a síkságokon (csak Mezőcsát környékén 14 van belőlük), rétegeikből rengeteg minden kerül elő: madár alakú áldozati edények, a lovaglást bizonyító csontzablák és szíjelosztók (a legkorábbiak nemükben egész Európában), kis nyájakat-csordákat megjelenítő agyag állatszobrocskák, ritka bronztárgyak, mint amilyen a borsodgeszti kardisz is. Kr. előtt 2000 és 1500 körül, a korai bronzkorban tehát művelték már a bronzmesterséget is. A következő középső bronzkorban a korábbiak mellett új lakódombokat is megültek, de előkerültek nagy temetőik is. A kutatás még a harmincas években Tompa Ferenc vezetésével éppen itt végzett nagyszabású temetőfeltárásokat Hernádkakon és Megyaszón, de ezekhez újabbak is társulnak, így Gelejen. A bronzmesterség fejlettségét olyan szép darabok mutatják, mint a nagyrozvágyi bronzcsüngő és egy öntőműhelyhez tartozó ércelvezető, vagy egy gyönyörűen díszített harci csákány. Utóbbinak az edénye azonban már a következő korszakra, a kései bronzkorra utal. Ezt az igazi földvárak (így a bükkaranyosi) és a mívesen munkált bronztárgyak különösen jellemzik, és a földvárak, az elrejtett bronzkincsek és a fegyverek együtt biztos jelei a háborúskodásoknak (csak a bükkaranyosi földvárban négy raktárlelet került elő). Viszály és háborúskodás kétségtelenné válik a következő korszakban, a korai vagy szkíták előtti vaskorban is. Ebből valók a méltán híres fűgödi, prűgyi és mezőcsáti kincsek, bennük a lovaglással kapcsolatos, keleti típusú zablák mellett ott van már a legkorábbi vas is. Mindezek kapcsolatban állottak a keleti sztyeppről jövő iráni nyelvű lovas népekkel, a kimmerekkel, akik Kr. előtt 900 körül alighanem elfoglalták a földvárakat. Nyomukban érkeztek 650 körül utódaik, a szkíták, akiknek ritka emléke a miskolci múzeum jelképe, a Mezőkeresztes–Zöldhalompusztán talált arany szarvas. Ezek a népek is okai, hogy országunk keleti része ettől kezdve két évezredig a görög-római civilizált világ helyett kelethez kötődött. Egyetlen kivétellel, hiszen Kr. e. 400 körül terjeszkedni kezdett erre egy másfajta, bár szintén barbár raj is, a nyugati kelták, a vasművesség és pénzverés végső elterjesztői. Sajátos módon a 4. században ők még keveredtek a szkítákori népekkel. Több hullámban hódítva érkeztek el Borsodig, és ezt a sajátos lelettípusok és érmek egyaránt jól jelzik. Kiemelkedő leletük a Csobajról származó fűles edény, vagy kantharos, fűleit remek kosfejek díszítik. A legújabb ásatások az M3-as építése során találták meg és emelték ki a terem közepén látható, Kr. e. 1. századi kelta kemencét.

A kelta hódítás azonban csak közjáték volt a keleti népek áramlásában, és alighogy a rómaiak elkezdték Pannónia meghódítását, ismét keleti népek vették birtokukba az ország keleti felét. Először a szkíták utódai, a szarmaták jöttek a dél-orosz sztyeppről. Dél-Borsod síkságjáról főleg telepeik ismertek, kevés sírjukból remek aranyleleteket (ároktoi fibula) és ezüst ékszereket (geleji ezüstök) ismerünk a birodalomból való importok mellett, mint egy remek terra sigillata tál Kistokajból. Később germán népek társultak hozzájuk. A vandálok részben a hunok elől menekültek, és inkább a Tiszától északra ültek meg, a gepidák hosszabb ideig maradtak itt, és főleg a temetőiket ismerjük (Tiszakarád). Ők voltak a hunok fő segédcsapatai, de túléltek Attila fiainak bukását, amint azt egerlövői temetőjük 5–6. századi tárgyai

mutatják, Justinianus császár (527–565) pénzével. Sőt, lehet, hogy megérték a magyarok érkezését is, hiszen éppen a Hernád folyó nevééről állítják, hogy olyan germán eredetű szó (*hoh + rot* magas fekvésű irtványföld), amely alighanem közvetlenül került a germán gepidából a magyarba. Maguknak a hun főnököknek kevés emléke ismert, egy-két temetkezés csupán (Szirmabesenyő, Mezőkövesd).

Meglepetéssel szolgál a következő nép, az avarok, hiszen az országban másutt sok és nagy temetővel képviselt korai avarság szinte egyáltalában nem ismert a megyéből. De kevés az ismert kései avar kori temető is, szám szerint talán hat (pl. Alsószolcáról), ami a mai magyar szállásterület egészen szintén különös kivételnek számít, és okait még nem ismerjük. Igaz viszont, hogy ritka a szláv emlék is. Így a megye területe az avar korban egyelőre szinte üres folt, pedig tudjuk, hogy Árpád vezére, Bors 900 körül népes lakosságot terelt össze borsodi várának az építésére.

Az elmúlt néhány évben a megyében a honfoglalás korral kapcsolatos kutatások hozták a legtöbb meglepetést. Mindig tudtuk, hogy a terület bővelkedik ilyen emlékekben, főleg a zempléni részek. A Karos község területén végzett ásások a legmerészebb reményekre is rácafoltak. A gazdag sírmezők megváltoztatták az eddigi elképzeléseket a nagyszaládi temetők rendszeréről. Kiderült, hogy itt volt a 10. század első felében a fejedelmi központ, és a század közepéig, nagyjából a kalandozások lezárásáig itt is maradt. E temetők halottai már nem vérségi alapon szervezett nagycsaládok-nemzetségek tagjai voltak, hanem a fejedelem, elsőként tehát Párducos Árpád katonai kíséretének népei. Nem feltétlenül a – nyilván a kíséret egy részét adó – harcias kabarok, hanem Árpád népének a kísérethez tartozó előkelői. Ilyen gazdag honfoglalás kori temetőket az egész magyar szállásterületen mindmáig csak a Felső-Tiszavidéken találtak.

Úgy tűnik föl, hogy éppen a karosi feltárásokkal érkezett el honfoglalás kori régészetünk ahhoz, hogy önálló következtetéseket vonhasson le a korabeli magyar társadalomszervezetre a saját adataira építve, nem pedig egy adott, hagyományos, esetenként ósdi történészfelfogást visszhangozva. Máskor e leletek a történettudomány adatait erősítik meg. Így a készenléti íjtegezek, amelyekben ott látható az a napszimbólum, amely a korabeli arab források szerint a kettős fejedelemség isteni eredetű uralkodójának, a kazár kagánnak a jelképe volt. Nem kétséges immár, hogy Árpád és kísérete ezt a kazár jelképrendszert átvette, ismernie kellett tehát a kettős fejedelemség intézményét is.

Mindezekhez remekül kapcsolódik a borsodi földvárban végzett tervszerű feltárás. Mindmáig ez az egyetlen a hasonló munkák között, amely az ilyen várak védett belsejében is sikerrel járt. Felszínre is hozott egy honfoglalás kori, legett telep, és egy rákövetkező ispáni megyeszékhelyet István király, vagy már Géza fejedelem korából, egy akkor jelentős méretűnek számító, 15 m hosszú esperesi templommal együtt. Folytak ásások más korai Árpád-kori faluhelyeken, közöttük Karoson is, amelyek valószínűleg a honfoglaló temetők népének utódaihoz tartozhattak. Megállapíthatjuk, hogy a 10–11. századnak a magyar történelem szempontjából sorsdöntő folyamatait jelenleg az országnak ebből a megyéjéből ismerjük a legjobban.

A kiállítás csak jelképesen mutatja be a tatárjárást, mely szomorú jelképként ismét csak Borsodhoz kapcsolódik. Éppen úgy, mint a várépítések megindulása már Batu hadjárata előtt, amint azt Füzér legkorábbi részei mutatják. A 14. században nagy fellendülés köszöntött a megyére, aminek egyik oka a békés viszonyokon túl az, hogy a diósgyőri vár az Anjou-korban királynéi birtok. Ilyen magas, uralkodói vagy egyházi igényeket mutat a mezőnyárádi kerámialelet, amely egy ismeretlen fazekasmester iskolamunkája, remek formájú fazekakkal. Végül említsünk meg még egy leget: Muhi elpusztult mezőváros feltárását, amely egyedülálló az országban,

még akkor is, ha nem a Batu vezette barbár pusztítás nyomait, hanem a török által 1596-ban felégetett maradványokat találta meg.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy egy anyagiasodó világban remek példák vannak a kiállításon a kulturális kincsek megbecsülésére, arra, amikor nem szakemberek, hanem polgárok találták és óvták meg a nemzet számára a pótolhatatlan emlékeket. A szkíta tárlóban látható tükör is így menekült meg az elkallódástól, de szinte érintetlenül megmaradt a csobaji kantharosz is 1983-ban, és találója 1988-ban gondosan betemette a zápor által kimosott ároktői szarmata aranyfibulát, hogy biztosan és pontos adatokkal kerüljön múzeumba. Sőt, még a legnagyobb csábítást jelentő aranypénzeknél is sikerült a Bodrogolasziban talált, Ferdinánd és II. Lajos-kori, kétszáznál több aranyéremből 70 darabot megszerezni. Ezeket 1552-ben rejtették el, alighanem az Eger ostromára készülő törökök elől. Akkortájt esett ez meg, amikor Csorbakő várában Bebek Imre szintén II. Lajos és Ferdinánd császár pénzeit hamisította: a bronzmagokat ónnal vagy ezüsttel vonta be. Pontosan akkor, amikor 1552-ben Hunyad megyében megtalálták a hajdani Decebalus dák király kincstárának elrejtett maradványait, 400 ezer kétdukátos aranyat, és azok elkallódtak, illetve Ferdinánd császár megölette Martinuzzi György bíborost, hogy az aranyakra rátegye a kezét. Némi elégtétel a rabló császáron.

Nem maradt más hátra, mint felsorolni a kiállítás alkotóit és támogatóit, tehát a régészeket, Révész Lászlót, Hellebrandt Magdolnát, Wolf Máriát, Koós Juditot, Lovász Emesét, Ringer Árpádot, továbbá a Borsodi Múzeumok kiállításrendező csoportját és vezetőjét, Veress Lászlót, továbbá a szponzorokat, a karosi ásatásoknál a Controllflex Kft.-t Kecskemétről, az Edelényi és a Felsőzsolcai Önkormányzatot a borsodi földvár és a felsőzsolcai Árpád-kori falu esetében, a Borsodi Ércelőkészítő Művet (a kesznyéteni temetőnél) és a Miskolci Közúti Építő Vállalatot (a Bogács, Pázsag-pusztai és a hatvani-pusztai ásatásoknál). Elhihetik nekem, hogy életemben sok régészeti kiállítást láttam már, s így azt is, hogy ez a kiállítás a legjobbak közé tartozik. A közönség szíves figyelmébe ajánlom, és meggyőződésem, hogy megtekintése mindenkinek sok tanulsággal fog járni.